

Tóth Áron

Dicsőség és presztízs: az edelényi kastély ikonográfiája

Az edelényi L’Huillier–Coburg-kastély 2009-ben elkezdett felújítási és restaurálási munkálataival párhuzamosan lehetőség nyílt a korábbi kutatások pontosítására.¹ A jelen tanulmány az ennek során született építészettörténeti dokumentációra támaszkodva elemzi a kastély építészeti ikonográfiáját.² Az elemzéshez azonban szükség van az építéstörténet vázlatos áttekintésére.³

Az edelényi kastély építtetője, a lotharingiai származású Jean-François L’Huillier (1668–1728) a Habsburgok hadseregében Buda visszafoglalásától kezdve a pozsareváci (Požarevac, Szerbia) békeig végigharcolta a törökellenes háborúkat, majd élete utolsó éveiben helyőrségi parancsnokként szolgált. Zászlósból vezérőrnagyi rangig küzdötte föl magát. Az edelényi birtokot 1700-ban II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) zálogosította el neki. Rákóczival való kollaborációval vádolták, majd ügyének tisztázása után a spanyol örökösödési háború észak-itáliai hadszínterére vezényelték. Vértés ezredével együtt Piemontban és Lombardiában Savoyai Jenő (1663–1736) főparancsnoksága alatt szolgált. 1707-től Nápolyban állomásozott, ahonnan ezredét 1715-ben rendelték vissza Magyarországra. III. Károly király (1711–1740) katonai érdemeiért bárói címet adományozott neki és a magyar országgyűlés *indigenátus*ban részesítette. Edelényi birtokára és vásárlással szerzett cserépvári uradalmára kegyúri és pallosjogot kapott. 1716-ban Temesvár (Timișoara, Románia) ostroma előtt a hadseregtől kért ki mesterembereket kastélya építésé-

¹ A 2009. október 14-én elkezdett felújítás európai uniós turisztikai beruházásból valósult meg: „Kastélysziget Kulturális-Turisztikai Központ Edelény – A Cserehát és a Galyaság turisztikai fejlesztése az edelényi L’Huillier–Coburg-kastély vonzerejének fejlesztése révén” (ÉMOP-2.1.1/A-2008–0003). Projektvezető: Gergely Zsolt. A kutatási eredményeket lásd JÁVOR Anna: *Az edelényi kastély falképei*. Tudományos dokumentáció, 2011. Kézirat. Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ (a továbbiakban Forster Központ, volt Műemlékek Nemzeti Gondnoksága – a továbbiakban: NG –) Adattár, Ad/1504-2011.1–2.; TOMPOS Lilla: *Az edelényi L’Huillier–Coburg kastélyban lévő falképek szereplőinek öltözéke viselettörténeti szempontból*. Tudományos dokumentáció, 2011. Kézirat. Forster Központ, NG Adattár, Ad/1502–2011.; TÓTH Áron: *Az edelényi L’Huillier–Coburg-kastély építéstörténete és művészettörténeti összefüggései. Beszámoló a kutatás 2012. októberi állapotáról*. Tudományos dokumentáció, 2012. NG Adattár, Ad/1660–2012.; SÁGVÁRI György: *Adalékok az edelényi kastély történetéhez*. Tudományos dokumentáció, 2011. Kézirat. NG Adattár, Ad/1507–2011.; SÁGVÁRI György: *Karrier-rajzok a 18. századból. Jean-François L’Huillier, Forgách Ferenc és Dessöffy Ferenc katonai életpályája*. Tudományos dokumentáció, 2012. Kézirat. NG Adattár, Ad/1651–2012. Uő: *Karrier-rajzok a XVIII. századból. Jean-François L’Huillier, Forgách Ferenc és Dessöffy Ferenc katonai életpályája. Hadtörténeti Közlemények*, 126. 2013. 23–72. KRÁSZ Lilla és KURUCZ György történészek tudományos eredményeit a 2013-ban megjelenő, az uradalom mindennapjait bemutató kiadvány összegzi majd.

² TÓTH 2012. i. m. 103–129.

³ Az építéstörténetet a következők alapján ismertetem: JOÓ Tibor: *Az edelényi kastély. Művészettörténeti Értesítő*, 17. 1968. 189–207; JOÓ Tibor: *Műemlékeink: a kastély, a református templom, a vár*. In: *Edelény múltjából*. Szerk. SÁPI Vilmos. Edelény, Edelényi Közös Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága, 1973. 137–171; HÁRIS Andrea–LÖVEI Pál: *Edelény, L’Huillier-kastély*. Kutatási dokumentáció, I. 1986. 1. dosszié. Kézirat. Forster Központ, Tervtár, 22774. Másodpéldány: NG Adattár, Ad/12-2004; FATSAR Kristóf: *Az edelényi L’Huillier–Coburg-kastély kertjének építéstörténete*. Kerttörténeti dokumentáció, I. 2002. Kézirat. NG Adattár, Ad/10-2004. 4–28; Uő: *Magyarországi barokk kertművészet*. Budapest, Helikon, 2008. 98; LAKI-LUKÁCS László: *Edelény templomai és egyházközségei*. Edelény, Borsodi Földvár Kulturális Alapítvány, 2005. 84–89.

hez.⁴ 1717-ben zászlótartóként szolgáló fia elesett egy kisebb ütközetben. Maga L’Huillier sem érthette meg kastélya befejezését, mert 1728-ban Pozsonyban (Bratislava, Szlovákia) meghalt. Ekkor már az egri vár kapitánya volt. Az építkezést felesége, Marie-Madeleine de Saint-Croix fejezte be 1730-ban. A rendelkezésre álló levéltári forrásokból a 18. század első felére vonatkozóan eddig egyetlen mesternév sem került elő, az építés ismeretlen.⁵

A birtok többszöri fiúsítással leányágon öröklődött. A leszármazottak 1769-ben bízták meg Lieb Ferencet a keleti szobasor rokokó falképeinek elkészítésével.⁶ L’Huillier unokája, Dessewffy Ferenc (1754–1820) sosem házasodott meg és 1820-ban örökös nélkül hunyt el, a birtok így visszaszállt a királyi kamarára.

A 19. században a fölöslegessé vált gazdasági épületeket, valamint az északi és déli udvar barokk téglakerítését lebontották. A tulajdonos Coburg család a kastély helyiségeit különféle hivataloknak adta bérbe. Az épületet az állagromlás miatt 1910 és 1913 között Ray Rezső Vilmos (1876–1938) tervei alapján felújították. A régi gazdasági épületek alapjain felépítették az északi udvar íves patkószármait és Mátrai Zoltán kovácmester elkészítette a kastély kovácsoltvas kapuját.⁷ Az I. világháború után a kápolnát szétbontották, 1928-ban pedig az épület új tulajdonosa, a magyar állam újabb átalakításokat végeztetett. Az 1980-as évek közepére az épületben lévő hivatalokat kiköltöztették, a lakásokat megszüntették. A kastélyt 2001-ben vette át

a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága, a teljes felújítás pedig 2009-ben kezdődött el.⁸

A kastély a Bódva folyó szigetén épült fel. U alaprajzú, szárnyai dél felé nyúlnak, főhomlokzata pedig észak felé néz. Az északi udvart keletről és nyugatról a 20. század eleji patkószármak övezik és a Mátrai-féle kovácsoltvas kapu zárja le.

Az egyemeletes, manzárdtetős törzsepület északi homlokzatának két szélén kekek, hagymakupolás, lanternás tornyok állnak (1. kép). Közepén egy nagyon alacsony lejtésű sätortetővel, majd hogyanem síkfödémrel fedett, óriáspilaszterekkel tagolt háromemeletes rizalit emelkedik. A középső tengelyben kváderezett, fél-

1. kép. A kastély északi homlokzata. A szerző felvétele

⁴ MNL OL Dessewffy-levéltár, P86 51. csomó, Fasc. H. 3. pp. 132–153. Lásd még FATSAR 2002. I. i. m. 5–6. 16. j. és FATSAR 2008. i. m. 98.

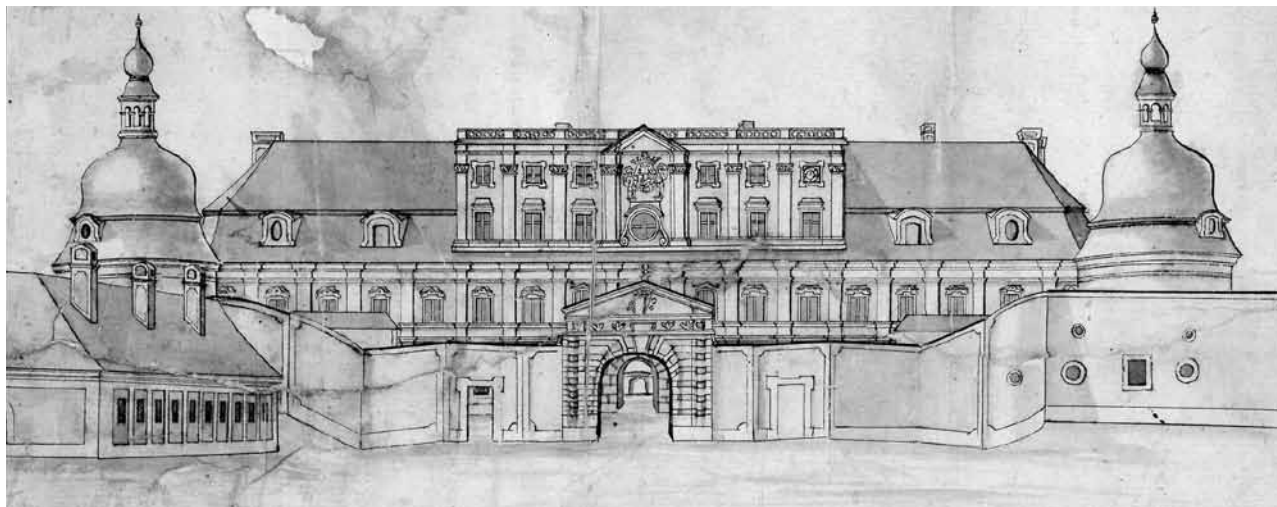
⁵ L’Huillier életét Joó Tibor és Ságvári György munkái alapján ismertetem. Lásd Joó 1973. i. m. 142–144. és SÁGVÁRI 2012. i. m. 6–46. Az adatok rendelkezésre bocsátásáért ezúton is köszönetet mondok Ságvári Györgynek.

⁶ JÁVOR Anna: Lieb Ferenc, az „edelényi festő”. *Művészettörténeti Értesítő*, 49. 2000. 167–186: 168; JÁVOR 2011. i. m. 12, 32.

⁷ PEREHÁZY Károly: *Magyarországi kovácsoltvas-művesség*. Budapest, Corvina, 1982. 47. Az adatra Rozsnyai József hívta fel a figyelmemet, akinek ezúton is köszönetet mondok.

⁸ TÓTH 2012. i. m. 23.

köríves kapu nyílik, ami a nyolcszögű alaprajzú kocsiáthajtóba vezet. Felette egy erkély húzódik, és az erkélyajtó felett található a latin nyelvű építési felirat,⁹ amelyet női büszt koronáz. A legfelső szinten az építető címere látható, amelyet magyar ruhás vitézek tartanak. A rizalit déli homlokzata egyszerűbb, és a latin építési felirat felett a L'Huillier házaspár egyesített címere kapott helyet.¹⁰ A rizalitot a 18. században a mai attika helyén egy balusztersor koronázta.¹¹ A kastély falát helyenként kváderezett vakolatú támpillérek erősítik. Az emeleti ablakok sötét színezésű, érett barokk formájú szemöldökei hangsúlyosak. A délre nyúló szárnyak háromtengelyes véghomlokzatainak szélső tengelyein maszkos szemöldökdíszek láthatók. A nyugati szárny végén a középső vakablak szemöldökét a keleti szárny vége középső ablakának szemöldökéhez hasonlóan trófeadísz koronázza.

2. kép. A kastély északi homlokzata Sindler József 1770-ben készült térképén, részlet. MNL OL Térképtár S11 No. 706.

A déli udvart egy magas, tört íves alaprajzú téglakerítés zárja le, amit 2010-ben építettek fel újra a lerombolt 18. századi kerítés alapjain.¹² A korabeli ábrázolásokból tudható, hogy a 18. században az északi udvart is hasonló kerítés zárta le. Középen egy timpanonnal koronázott kosáríves kapu nyílt, amelyet kváderezett féloszlopok keretiztek. Ettől keletre egyszerű, egyenes záródású ajtó kapott helyet, nyugatra pedig annak tükörképeként vakajtó tagolta a falat. A frízben nem triglifek és metopék, hanem lilomra emlékeztető ornamentális díszek sorakoztak. Eből kifolyólag valószínűsíthető, hogy a kapuzaton nem a dór, hanem a toszkán rend jelent meg (2. kép).¹³

⁹ Fordítása: „Ez a kastély a L'Huillier család díszeként, örök dicsőségére fog állni!”

¹⁰ Az építési felirat fordítása: „Ő császári és apostoli királyi felségének generálisa, az egri vár parancsnoka, L'Huillier János Ferenc szabad báró hátramaradt özvegye, edelényi és cserépvári örököse, L'Huillier báróné született Saint-Croix Mária Magdolna bárónő 1730”

¹¹ Lásd 12. jegyzet, Sindler József rajza; Johann Powolni északi homlokzatraja jelezve fent: *Aufrieb Von der Castelle gegen den Hoff*. Jobbra lent: *Erlau am 5ten März 1821 Johann Powolni Bau Meister*. MNL OL E156 Urbaria et Conscriptiones (a továbbiakban: UetC) Fasc. 230. N° 7/V. p. 659. Lásd FATSAR 2002. I. i. m. 77.

¹² Tóth 2012. I. m. 7–8, 34, 66. Ábrázolása Dessewffy Ferenc (1754–1820) rajzán. Jelezve lent: *Prospectus Castellii Edelinensis ex parte Meridionali. factus per C. Fran. Dessewffy. 1770*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, „Edelény” feliratú doboz; közli: Joó 968. I. m. 192. 4. kép. Dessewffy Ferenc születési évéhez lásd MNL OL E150 Acta Ecclesiastica, Irregistrata 17. No. 4. fol. 462r.

¹³ Sindler József Sch. P. térképe jelezve jobbra fent a Forgách-címerrel: *Territorium Edelinense Juris & Domini Illustrissimae*

A belső a 17. századi francia barokk hagyományhoz híven kétraktusos és *enfilade*-os.¹⁴ A kocsithajtóból keletre nyílik a lépcsőház, ötkarú lépcsővel. Az emeleti helyiségek is boltozottak, ami megmagyarázza, hogy a homlokzaton miért jelennek meg a támpillérek. A festett szobák a keleti oldalon sorakoznak, míg a teknőboltozattal fedett díszterem az épület egész középrészét átfogja. Ennek keleti és nyugati falán egy-egy, a Forgách-címerrel díszített kandalló áll. A kandallók felett a 18. században egy-egy trófeadísz kapott helyet, amit heroldok által tartott kettős címer koronázott.¹⁵ A kettős címer valószínűleg a déli homlokzaton láthatóhoz hasonlóan az építető és felesége egyesített címere volt. A terem boltozatát vakolatstukkóból készült nehézkes kartusok és groteszkek dekorálják. Az erősen kiugró párkány alatt a falat nyolc pilaszter tagolja. Ezek fejezetét volutákkal és halálfejekre emlékeztető, diadémos maszkokkal díszítették.

A kastély tervezőjeként stíluskritikai alapon egyesek Johann Lucas von Hildebrandtot (1668–1745) jelölték meg.¹⁶ Ezzel szemben mások az egri püspökség építészére, Giovanni Battista Carlonéra

3. kép. A keleti szárny déli homlokzatának szélső szemöldökdíszé.
A szerző felvétele

(1682–1747) gondoltak.¹⁷ Többen megállapították, hogy egyik feltevés sem bizonyítható.¹⁸ Szentkirályi Zoltán kimutatta, hogy a rizalit az itáliai városi paloták, a *palazzók* típusát veszi át, ami Csehországban is elterjedt. L’Huillier kastélyának rizalitjában szerinte közvetlenül ez a cseh hatás érvényesül, az épület legközelebbi párhuzama pedig a Rychnov nad Kněžnouban álló Kolowrat-kastély.¹⁹

Azonban L’Huillier itineráriumának ismeretében miért ne gondolhatnánk arra, hogy a rizalitra közvetlen itáliai példák hatottak? Az ablakok szemöldökképzése is olaszos vonásokat mutat. Leegyszerűsített profillozással a 17. szá-

Comitis Ludmillae Eszterházy Natae, Forgács Delineatum per P. Josephum Sindler e S. P. Collegii Regii Ther. Vácien. Matheseos Prof. 1770. MNL OL Térképtár, S11 N° 706. Közli: PAPP-VÁRY Árpád–HRENKÓ Pál: *Magyarország régi térképeken*. Budapest, Gondolat, 1989. 118–119. és <http://www.edelenyikastelysziget.hu> (letöltés ideje 2013. szeptember 11.); Franz Anton Dvorzaczký helyszínrajza jelezve jobbra lent: *Edeliner Casteln, Hof, Pferd-Stallung, Wogen-Schupfen, Reith-Schul, Gartten, Breu-haus, und Majerhoff, mit sambt darbey habenden Gebau Grund ries.* [...] *Delinirt Fr. Ant. Dvorzaczký*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, „Edelény” feliratú doboz. Közli: Joó 1968. i. m. 190. 1. kép.; Johann Powolni helyszínrajza jelezve középen: *Situations Plan von den zu Edelényer Graf Franz Desseöffy geberigen Castel gebäuden*. Jelezve jobbra lent: *Erlau am 3ten Hornung 1821 Johann Powolni Bau Meister*. MNL OL E156 UetC Fasc. 230. N° 7/V. Lásd FATSAR 2002. I. i. m. 70.

¹⁴ Az alaprajzi rendszerhez lásd FEKETE J. Csaba: A magyarországi barokk kastélyok reprezentatív térrendszerének megújítása 1750 és 1840 között. *Építés – Építészettudomány*, 34. 2006. 57–85: 61.

¹⁵ HÁRIS-LÖVEI 1986. II. i. m. 3. dosszié, 5.; BÁNFI Gábor–OSGYÁNYI Vilmos: *Edelény. Stukkórestaurálás a díszterem kandallói fölött*. Reston, 2012. Kézirat. NG Adattár, Ad/1589-2012.; TÓTH 2012. i. m. 79–80.

¹⁶ DIVALD Kornél: *Magyarország művészeti emlékei*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927. 224.; SZENTKIRÁLYI Zoltán: Az edelényi kastély. *Művészettörténeti Értesítő*, 17. 1968. 208–211: 208; Joó 1968. i. m. 204; Joó 1973. i. m. 148, 160.

¹⁷ DERCSÉNYI Dezső–ENTZ Géza–VOIT Pál: Műemlékvédelmünk újabb tudományos eredményeiről. Edelényi kastély helyreállítása. *Műemlékvédelem*, 9. 1965. 129–141: 139; VOIT Pál: *A barokk Magyarországon*. Budapest, Corvina, 1970. 49; SISA József–DORA WIEBENSON: *Magyarország építészetének története*. Budapest, Vince, 1998. 147. (KELÉNYI György); IGÁZ Rita: *A barokk Magyarországon*. Budapest, Corvina, 2007. 66; Carlonéről lásd SZABÓ Erzsébet: Johannes Baptista Carlone. *Művészettörténeti Értesítő*, 17. 1968. 214–238.

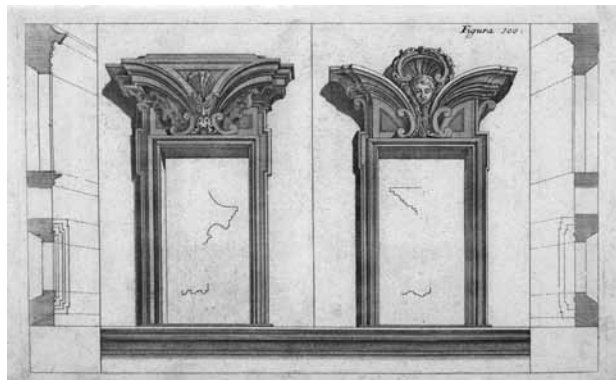
¹⁸ KELÉNYI György: *Kastélyok, kúriák, villák*. Budapest, Corvina, 1980. 111; *A művészet története Magyarországon*. Szerk. ARADI Nóra. Budapest, Gondolat, 1983. 247–248, 286, 288, 535; GALAVICS Géza–MAROSI Ernő–MIKÓ Árpád–WEHLI Tünde: *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig*. Budapest, Corvina, 2001. 354, 402.

¹⁹ SZENTKIRÁLYI 1968. i. m. 209–211.

zadi római érett barokk formavilágát követik. A szárnyak déli homlokzatain látható maszkos szemöldökök (3. kép) Andrea Pozzo (1642–1709) művében, a *Perspectiva pictorum et architectorum*ban is felfedezhetők (4. kép). Mindez arra is utal, hogy a kastély építészeti elemeit mintakönyvekből és építészeti traktátusokból is kölcsönözhatték.²⁰

A rizalit *palazzo*-homlokzata azt a lehetőséget is felveti, hogy a hatás nem Csehországból, hanem Bécsből érkezett.²¹ A típus képviselője Savoyai Jenő bécsi palotája, valamint a Daun–Kinsky-palota, Hildebrandt alkotása. Utóbbit gr. Wirich Philipp von Daun (1669–1741) tábornagy építtette, aki a spanyol örökösödési háborúban L’Huillier-vel együtt szolgált, 1713-tól pedig nápolyi alkirály volt.²² Nyilvánvaló, hogy L’Huillier elképzeléseire a felettesei által építtetett bécsi paloták is hatottak.

A főhomlokzat széléin álló tornyok a rizalittal ellentétben viszont nem voltak idegen elemek. Voit Pál felhívta rá a figyelmet, hogy a torony a vár illúzióját kelti. Rámutatott, hogy több 18. századi kastélyunkat tornyokkal építtették.²³ Mivel a tornyot a 18. században a védelmi szükségletek már egyáltalán nem indokolták, Mojzer Miklós úgy vélte, hogy alkalmazása a korábbi évszázadok várkastélyaira utalt. Az ősökre való hivatkozás, „*allusio ad predecessores*” eszköze volt: megjelenítette a birtokos valóságos vagy fiktív jogfolytonosságát.²⁴ A középkori és reneszánsz várak kora barokk modernizálása során a védelmi jelleget meghagyták, amire a kismartoni kastély Esterházy Pál-féle (1635–1713) átépítése az egyik legjobb példa: a 17. századi átalakítás és barokkizálás során a vizesárkot meghagyták, valamint bástyákat is kialakítottak a középkori vár körül.²⁵ A tornyok a bástyákkal és a vizesárokkal a 16–17. századi, itáliai minták alapján emelt négyсарok-tornyos reneszánsz kastélyokat is felidéztek.²⁶ Koppány Tibor rámutatott, hogy az itáliai rene-

4. kép. Andrea Pozzo: *Perspectiva pictorum atque architectorum* / *Der Mahler und Baumeister Perspectiv*, II. Augsburg, Johann Friedrich Probst–Jeremias Wolff, 1709. Fig. 100

²⁰ Első kiadás: Andrea Pozzo: *Perspectiva pictorum et architectorum*. I–II. Roma, Johannes Jacobus Komarek, 1693–1698. A képek forrása: Andrea Pozzo: *Perspectiva pictorum atque architectorum* / *Der Mahler und Baumeister Perspectiv*. II. Augsburg, Johann Friedrich Probst–Jeremias Wolff, 1709. Fig. 100–105.

²¹ A római palotatípus megjelenéséről Bécsben lásd Hellmut LORENZ: Barockarchitektur in Wien und im Umkreis der kaiserlichen Residenzstadt. In: *Prinz Eugen und das barocke Österreich*. Hrsg. Karl GUTKAS. Salzburg–Wien, Residenz Verlag, 1985. 235–248; Hellmut LORENZ: Architektur. In: *Die Kunst des Barock in Österreich*. Hrsg. Günter BRUCHER. Salzburg–Wien, Residenz Verlag, 1995. 11–77: 42–46; a Kaunitz–Lichtenstein-palotáról lásd *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich*. IV. Barock. Hrsg. Hellmut LORENZ. München–London–New York, Prestel, 1999. 251–252.

²² Savoyai Jenő és Wirich Philipp von Daun palotáiról lásd *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich* 1999. i. m. 253–254. Hildebrandt munkásságáról lásd még: Bruno GRIMSCHITZ: *Johann Lucas von Hildebrandt*. Wien, Herold, 1959.

²³ VOIT 1970. i. m. 49–50: az acsai Prónay-, a magyarbéli (Velký Biel, Szlovákia) Csáky-, a cseklézi (Bernolákovo, Szlovákia) és a tatai Esterházy-kastély stb.; *A művészet története Magyarországon* 1983. i. m. 247.

²⁴ MOJZER Miklós: *Torony, kupola, kolonnád*. Budapest, Akadémiai, 1971. 15, 17.

²⁵ *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich* 1999. i. m. 249–250.

²⁶ FEUERNE TÓTH Rózsa: *Reneszánsz építészet Magyarországon*. Budapest, Magyar Helikon–Corvina, 1977. 29; KOPPÁNY Tibor: A castellumtól a kastélyig. A magyarországi kastélyépítés kezdetei. In: *A castellumtól a kastélyig. Tanulmányok a magyarországi kastélyépítés történetéből*. Budapest, Históriaantik Könyvesház, 2006. 9–42: 30; KOPPÁNY Tibor: Egy ismeretlen kastélytervrajz a 17. század elejéről. In: *A castellumtól a kastélyig* 2006. i. m. 139–148: 143; a témához lásd még H. TAKÁCS Marianna: *Magyarországi udvarházak és kastélyok*. Budapest, Akadémiai, 1970; BALOGH Jolán: Olasz tervek és hazai későrenaissance épületeink. In: *Magyarországi reneszánsz és barokk*. Szerk. GALAVICS Géza. Budapest, Akadémiai, 1975. 13–93. (Művészettörténeti tanulmányok); KOPPÁNY Tibor: Egy ismeretlen kastélytervrajz a 17. század elejéről. In: KOPPÁNY 2006. i. m. 139–148.

szánsz mellett a szabályos alaprajzú, négy sarokbástyás várkastélyok Közép-Európa középkori nemesi udvarházaiban, a *castellum*okban gyökereznek.²⁷ Az edelényi kastély kör alaprajzú tornyai így még régebbi épületeket idéznek. A körmendi Batthyány-kastély kör alaprajzú középkori tornyait a 17. századi és az 1730-as átépítéskor is megtartották.²⁸ Még a nagy hatalmú Savoyai Jenő is tartotta magát ahhoz a hagyományhoz, hogy 1732-ben Bécs közelében álló rezidenciális kastélyát, Schloß Hofot Hildebrandttal erődszerűen alakíttatta át, mint ahogy a 18. században a családi rezidenciák modernizálásakor az szokás volt.²⁹

Schloß Hof és Edelény Kismartonhoz vagy Körmendhez hasonlóan rezidenciális kastély.³⁰ A fentiekkel szemben azonban mindkettő új szerzemény volt, ezért ősök hiányában csupán identitásképző eszköz, azaz „*allusio ad predecessores fictos*”, kitalált ősökre való hivatkozás lehetett. Edelényben mindezt a *piano nobile*n kialakított boltozás is megerősíti. Véleményem szerint ez a szerkezet a 16–17. század olyan boltozott enteriőrjeire utal, mint amilyen a sárvári vár vagy a grazi Eggenberg-kastély 17. századi díszterme.³¹ Súlyos stukkódíszítésük formavilága az északi manierizmusban gyökerezik, amit a 17–18. század fordulóján váltott fel a római érett barokk architektúrája.³² Szembetűnő, hogy a 18. század második évtizedében Edelényben ez a korábbi ízlésvilág köszön vissza. Nyilvánvaló tehát, hogy az idegen elemnek számító rizalit mellett a védelmi funkció betöltésére alkalmatlan kerítésfalakkal,³³ a tornyokkal és a stukkós boltozatokkal az edelényi kastély az ország építészeti hagyományára utalt, így az identitásképzés eszkövé vált.

Mindezek a vonások katonai jelleget is kölcsönöztek a kastélynak. A szárnyak déli homlokzatain lévő trófeákon túl a 18. században a díszterem kandallói feletti mezőket is trófeák díszítették, amelyek az építető foglalkozását és társadalmi státusát idézték. A forma és a funkció ezen összekapcsolása, a *decor* a 15–18. századi építészet egyik legfontosabb alapelve volt.³⁴ A Savoyai Jenőhöz és Wirich Philipp von Daunhoz hasonló magas rangú katonatisztek III. Károly-kori épületei a tulajdonos foglalkozásából adódóan markáns tirumfális ikonográfiát hordoznak, elég csak a bécsi Alsó-Belvedere dísztermének kandallói feletti, vagy a Daun–Kinsky-palota homlokzatán látható trófeadíszekre utalni.³⁵ Ebbe a sorba illeszthető be L’Huillier edelényi kastélya is, amelynek triumphális jellege eredeti északi bejáratán is érzékelhető.

Az eredeti főbejáratnak nem volt déli gyalogos átjárója, a szimmetrikus elrendezés érdekében mégis vakajtóként imitálták az északi gyalogos bejáratot. A kompozíció így diadalkapura emlékeztet. A kváderezett féloszlopok önmagukban is katonai jelentést hordoztak, amit a feltehetően toszkán oszloprend is megerősített. Ókori hagyomány alapján a reneszánsztól kezdve

²⁷ KOPPÁNY 2006. i. m. 11, 13–14, 23–31.

²⁸ KOPPÁNY Tibor: Adalékok Donato Felice de Allio (1677–1761) császári és királyi építész magyarországi működéséhez. In KOPPÁNY 2006. i. m. 209–217: 209 skk.

²⁹ *Prinz Eugen und das barocke Österreich* 1985. i. m. 240–241, 290.

³⁰ Ulrich SCHÜTTE: Die Lehre von den Gebäudetypen. In: *Architekt und Ingenieur. Baumeister in Krieg und Frieden*. Hrsg. Ulrich SCHÜTTE. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 1984. 156–261: 251–259.

³¹ A sárvári várhoz lásd GALAVICS Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1986; az Eggenberg-kastélyhoz lásd *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich* 1999. i. m. 247–248.

³² *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich* 1999. i. m. 219 skk. és a katalógustételek: 239 skk.

³³ Az erődépítés fejlődéséről lásd WINKLER Gusztáv: *Reneszánsz erődépítéset Magyarországon. Mérnöki szemmel*. Budapest, Tinta, 2004. 92 skk.

³⁴ Rudolf WITTKOWER: *Architectural principles in the age of Humanism*. London, A. Tiranti, 1962. 30. (Magyarul: *Uő: A humanizmus korának építészeti elvei*. Budapest, Gondolat, 1986); *Architekt und Ingenieur* 1984. i. m. 160.

³⁵ Savoyai Jenő építkezéseire lásd még: Wilhelm Georg Rizzi: *Prinz Eugen und seine Bauwerke*. In: *Prinz Eugen und das barocke Österreich* 1985. i. m. 281–292; a Daun–Kinsky-palotához lásd még: SZENTKIRÁLYI 1986. i. m. 183.

az oszloprendekhez ikonográfiai jelentéstartalmakat rendeltek.³⁶ A kapun a látogató a *virtust*, a férfiaságot és a *fortitudót*, az erőt kifejező toszkán renddel találkozott. Mindezt a rusztikázás csak kidomborította.³⁷ Hasonló kapuzatok a katonai és triumfális ikonográfiát kifejező épületeken széles körben elterjedtek.³⁸ A példákat hosszan lehet sorolni: a bécsi Hofburg 1552-ben emelt Schweizertorja, a sárvári Nádasdy-vár 16. századi kapuja, vagy a fraknoi (ma Forchtenstein, Ausztria) Esterházy-vár 17. századi kapuja. A komáromi (ma Komárno, Szlovákia) Újvár kötőgátjában 1663 és 1673 között építették a kora barokk Lipót-kaput.³⁹ Ez háromnyílású diadalkapu, de a bal oldali átjáró helyén a régi edelényi kapuhoz hasonlóan vakajtó található. L'Huillier és építészete tehát a 16–17. századi vár- és erődkapuk közül számos példából válogathatott. A kortárs építészetből is vehettek példákat: 1715–1738-ban érett barokk formákkal a gyulafehérvári (ma Alba Iulia, Románia) vár Alsó Károly-kapuját és Felső Károly-kapuját diadalívyszerűen és kváderezve alakították ki, a Felső Károly-kapun pedig a trófeadíszek is megjelennek.⁴⁰

Az edelényi kastély több melléképületét L'Huillier özvegye és veje, a szintén katona Forgách Ferenc (1689/1691–1764) gróf építtette.⁴¹ L'Huillier 1728-as halála felveti a kérdést, hogy a főépület melyik része fűződik özvegye és veje nevéhez. Az építési feliratból és a díszterem kandallójának Forgách-címeréből arra következtethetünk, hogy a belsőt már L'Huillier felesége és veje fejezte be. Azonban nyilvánvaló, hogy a triumfális ikonográfia Forgách Ferenc önreprezentációjának is megfelelt.

Ezt a katonai, triumfális ikonográfiát egészíti ki a díszterem pilasztereinek maszkokkal való díszítése (5. kép). A kaplonyi (ma Căpleni, Románia) ferences templom kriptájában, a Károlyi család temetkezési helyén gr. Károlyi Sándor (1669–1743) kuruc, majd császári-királyi tábornagnak, és fiának, gr. Károlyi Ferenc (1705–1758) lovassági tábornoknak, Forgách Ferenc katonatársának a koporsóin hasonló, csak sisakkal kiegészített maszkok láthatók (6. kép).⁴² A kaplonyi maszkok

5. kép. A díszterem egyik pilaszterének díszítése. A szerző felvétele

³⁶ Erik FORSSMANN: *Dorisch, jonisch, korinthisch. Studien über den Gebrauch der Säulenordnungen in der Architektur des 16–18. Jahrhunderts*. Uppsala, 1961 (Acta Universitatis Stockholmiensis). 22 skk.

³⁷ Rusztikus kapuzatokat a bolognai születésű manierista építész, Sebastiano Serlio (1475–1554) közölt a 16. században: Sebastiano SERLIO: *Tutte l'opere d'architettura. Libro extraordinario*. Lyon, 1551; lásd még 34. jegyzet.

³⁸ A manierista és kora barokk kapuzatokról lásd MIKÓ Árpád: *Gótika és barokk között. A reneszánsz művészet problémái a kora újkori Magyarországon*. In: *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*. Szerk. MIKÓ Árpád–VERŐ Mária. Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2008. 22–35: 31–32.

³⁹ Az elnevezésről lásd BAUKO János: *A komáromi erődrendszer helynevei. Nyelvtani Értesítő*. 28. 2006. 149–153: 150.

⁴⁰ MATSCHE 1981. i. m. 308.

⁴¹ MNL OL Dessewffy-levéltár, P86 51. csomó, Fasc. H. 3. pp. 132–153: 135, 138, 139, 141–143, 149, 151, 152. Lásd még: FATSAR 2002. I. i. m. 5–6.

⁴² A kaplonyi templom és kriptá történetéhez lásd TEMPFLI Imre: *A kaplonyi monostor-templom*. Satu Mare, Szent-Györgyi Albert Társaság, 2002. 28; BARA Júlia: "Regnavit Alexander et mortuus est". The Funeral Ceremony of Sándor Károlyi in 1744 and its Art Historical Aspects. In: *Hungary in Context. Studies on Art and Architecture*. Ed. Anna TÜSKÉS–MIKLÓS SZÉKELY–ÁRON TÓTH. Budapest, CentrArt, 2013. 79–99.

tulajdonképpen halálfejek, és előzményeik, illetve párhuzamaik a bécsi Kapucinus-kriptában mutathatók ki.⁴³ A halálfej középkori előzményekre visszamenően a 17–18. században a *vanitas*nak, a földi dolgok mulandóságának szimbóluma volt. Ennek gondolata a Szentírásból származik: „*vanitas vanitatum, et omnia vanitas.*”⁴⁴

Természetesen fel kell tenni a kérdést, hogy az Edelényben lévő maszkok nem inkább a legyőzött ellenségre utalnak-e.⁴⁵ A triumfális ikonográfiába jobban beleillenek, mint a *vanitas*-ikonográfiához köthető halálfejek, ráadásul formájuk bár emlékeztet az összeasztott halottakra, mégsem mondható teljes bizonyossággal halálfejszerűnek. Amennyiben azonban legyőzött ellenségről van szó, a halál akkor is megjelenik az edelényi díszteremben: az ellenség pusztulása bár más szemszögből, mégis a mulandóságot idézi.

Az edelényi kastély építetője felhasználta a különféle francia, itáliai és közép-európai mintákat. Meg kívánt felelni a legkorszerűbb reprezentációs elvárásoknak és a helyi hagyományoknak. Az épület tehát heterogén, mintegy „eklektikus”. Arról tanúskodik, hogy tulajdonosa mekkora energiával próbált gyökeret ereszteni választott hazájában, és milyen módon próbálta meg kifejezni a nemesi nemzetben elfoglalt státusát. De az éles szemű látogató számára ott a figyelmeztetés, akár a legyőzött ellenségre, akár a földi dolgok hiábavalóságára való utalás látható a díszterem pilaszterein: mindez csupán „*vanitas vanitatum, et omnia vanitas.*”

6. kép. Gr. Károlyi Sándor szarkofágjának egyik lába. Kaplony (Căpleni, Románia), Károlyi-kripta. A szerző felvétele

⁴³ Magdalena HAWLIK-VAN DE WATER: *Die Kapuzinergruft. Begräbnisstätte der Habsburger in Wien*. Freiburg–Basel–Wien, Herder, 1993. 134, 139, 154.

⁴⁴ Jan BIALOSTOCKI: Művészet és Vanitas. In: *Régi és új a művészettörténetben*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Corvina, 1982 (Művészet és elmélet). 206–238; „*Vanitas vanitatum, dixit Ecclesiastes: vanitas vanitatum, et omnia vanitas.*” (Ecc1 1,2); „Hiábavalóság, csak hiábavalóság, ezt mondja a prédikátor, hiábavalóság, csupa hiábavalóság. Minden hiábavalóság!” (Préd 1,2)

⁴⁵ A lehetőségre Győr Attila hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.